

**О РОМАНИЗАЦИЈИ СТАНОВНИШТВА НА ЈУГУ
ПРОВИНЦИЈЕ ДАЛМАЦИЈЕ
НА ОСНОВУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА^а
(Примјери из источне Херцеговине)**

Глигор М. Самарцић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија
gligorijas@yahoo.com

Апстракт

У раду се на основу историјских извора представљају подаци о политици романизације становништва на југу провинције Далмације (источна Херцеговина). Након освајања Илирика и формирања провинције Далмације, почетком I вијека нове ере, Римљани на стратешки важним тачкама подижу читав систем утврђења које прати изградња путева, подизање насеља, насељавање ветерана и Италика, давање грађанских права, као и поштовање римских богова. То је вријеме не само територијалних већ и етничких и инфраструктурних промјена. Сачувани епиграфски споменици указују на то да су на подручју данашње источне Херцеговине у римском периоду, поред домаћег становништва, живјели и досељени римски грађани (*cives Romani*). Италска компонента била је значајна, а продирању римске културе и цивилизације, као и римског начина живота, највише су допринијели Италици, који су се населили у урбаним средиштима доносећи са собом све тековине римске цивилизације, која је на различите начине продирала међу домаће становништво. Епиграфски споменици, разноврсни археолошки налази и наративни извори донекле освјетљавају ове токове на простору источне Херцеговине. Источна Херцеговина обухвата подручје од лијеве обале Неретве на западу, па до десне обале Требишњице на истоку.

Кључне речи: романизација, становништво, Италици, Илирик, источна Херцеговина, провинција Далмација, епиграфски споменици.

^а Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (III 47023), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

**HISTORICAL SOURCES ON THE ROMANIZATION
OF THE POPULATION IN THE SOUTH
OF THE PROVINCE OF DALMATIA
(Examples from East Herzegovina)**

Abstract

The paper presents data on the politics of romanization of the population in the south of the province of Dalmatia (east Herzegovina) using historical sources. After the Roman invasion of Illyria and the introduction of education to the province of Dalmatia at the beginning of the 1st century AD, the Romans built a system of fortresses on important strategic points, followed by road construction, settlement construction, populating the area with veterans and the Italic people, giving civil rights and establishing a tradition of worshipping Roman gods. This was the time of not just territorial, but ethnic and infrastructural changes as well. According to the epigraph statues, the territory of today's east Herzegovina was inhabited by the locals, as well as Roman citizens (*cives Romani*) during this period in history. The influence of the Italic people was considerable because the introduction and importance of the Roman culture and civilization, as well as the Roman lifestyle, were helped mostly by the Italic people who inhabited urban areas. They brought with themselves every single achievement of the Roman civilization, which influenced the locals in various ways. Epigraph statues, various archeological records and oral sources shed light, to a certain degree, on the different influences on the territory of east Herzegovina. East Herzegovina covers the area spreading from the left banks of the Neretva River in the west to the right banks of the Trebišnjica River in the east.

Key words: romanization, population, the Italic people, Illyria, east Herzegovina, the province of Dalmatia, epigraph statues.

УВОД

Приликом истраживања на југу римске провинције Далмације (подручје источне Херцеговине), усмјерили смо пажњу на област Требишњице са околином у античком периоду; при чему нам је територијално ограничење омогућило пажљивије и свестраније проучавање материјалних остатака и наративних историјских извора. Предмет нашег рада је историја насеља *Pardua*, *Ad Zizio*, *Asamum*, *Leusinium* и *Salluntum* са њиховом околином у антици, у оквиру Горњег Илирика, тј. римске провинције Далмације; а његов задатак је да подстакне даља истраживања античке цивилизације на ширем подручју. Дакле, рад ће обухватати прошлост краја омеђеног ријекама Требишњицом, Брегавом и Заломком у антици, а истраживање античке цивилизације истовремено ће нам приближити и предантичко стање.

Сматрамо да веће изгледе за коначан успјех има онај приступ истраживањима који проблем посматра у ширем мултидисциплинарном контексту, тј. који узима у обзир већину компонената и фактора који сачињавају историјски развој друштва. Отуда је и за истражива-

ње историје овог подручја потребна једна историјска синтеза војног, политичког, економског и културног дјеловања, уз временско и просторно разграничење; што и јесте основни задатак овог дјела. Простор који истражујемо и подаци које ово подручје пружа о времену које разматрамо могу бити корисни и у упоређивању са другим областима из дубљег залеђа Јадрана. Као што смо претходно навели, у овом раду обрађујемо војно, политичко, економско и културно дјеловање Рима на југу провинције Далмације. Међутим, да бисмо потпуније сагледали његово дјеловање на овом подручју, потребно је заћи мало дубље у унутрашњост; природним пролазима кроз тешке масиве Динарида и путем од мора ка залеђу. У овом случају, ријеч је о залеђу источне обале Јадрана или подручју између планина и мора, које је од најранијих дана представљало копчу између Медитерана и континенталног дијела Балкана. Наше временско опредјељење пак за период праисторије и антике – са тежиштем на раздобљу од I до IV вијека н. е. – сматрамо логичним, јер је ријеч о донекле заокруженој цјелини. Наиме, епиграфски материјал и археолошки остаци који се налазе на простору источне Херцеговине потичу углавном из помешног временског оквира.

У овом раду пажњу смо усмјерили на археолошка истраживања, нарративне изворе и обилазак локалитета. Настојали смо да крајње резултате наших истраживања повежемо са епиграфским споменицима и нарративним изворима, консултујући старија дјела од непроцјењивог значаја, тј. да кроз студирање постојеће историјске грађе и коришћење резултата разних научних дисциплина дођемо до једне опште синтезе. Наш циљ био је и да кроз нарративне изворе и ономастику становништва које је насељавало подручје источне Херцеговине укажемо на степен и фазе романизације овог подручја. Покушали смо, дакле, да прикажемо све компоненте континуираног историјског развоја источне Херцеговине са околином, у оквиру Илирика, тј. Далмације, и то у једном општем историјском контексту; водећи рачуна о свим специфичностима што их свако подручје у овој области посједује. Осим тога, намјера нам је да кроз приказ антике у источној Херцеговини подстакнемо и пробудимо и код других жељу за потпунијим сазнањима и даљим истраживањима античке цивилизације, јер је античка култура, као што знамо, темељ не само савремене европске него и свјетске цивилизације.

УРБАНИЗАЦИЈА НА ЈУГУ ПРОВИНЦИЈЕ ДАЛМАЦИЈЕ

Римљани су западне области Балканског полуострва освојили постепено, током ратова вођених од III вијека прије н. е. до почетка I вијека н. е. Може се рећи да је тада Илирик, ради бољег надзора становништва и лакшег управљања и утврђивања нове власти, био по-

дијељен у двије провинције – Далмацију и Панонију. Сматра се да је организација овакве подјеле започета у 7/8. години н. е. и спроведена до краја 9. године. Тако се са завршетком далматско-панонског устанка (6–9. године н. е.) судбина источне Херцеговине везује за провинцију Далмацију. И док су претходни период обиљежили догађаји везани за војно освајање Илирика, наступајуће раздобље од I до краја III вијека н. е. типично је по продирању римске културе и цивилизације на Балкан и раду на организацији управе. То је вријеме не само територијалних већ и етничких и инфраструктурних промјена (Vell. II 39; II 96; II 110–116; II 114; II 115; Strab. IV 6, 10; VII 5, 5; App. III. 10, 11; 14, 16–19, 21, 22, 27, 28; Ptol. II 14, 4; Plin. HN III 142; III 148; Dio XLVII 21, 6; XLIX 34, 1–3, 35, 2–4; 36; 37, 6; 38, 3–4; LIV 20, 2; LIV 24, 3; LIV 34, 4; LV 2, 4; LVI 12–14; LVI 15, 3; Liv. XXVI 24; XXVII 30; XXIX 12; XL 42; XLII 26; XLIII 18–20; XLV 43; Polyb. II 8–12; III 16; V 108; XVIII 47; Zippel, 1877, стр. 37, 130; Patsch, 1922, стр. 53–59; Šišić, 1925, стр. 103–154; Вулић, 1926а, стр. 38–54; Вулић, 1926б, стр. 55–75; Betz, 1939, стр. 3; Novak, 1948, стр. 129–152; Neurath, 1957, стр. 117; Jagenteufel, 1958, стр. 1–146; Pavan, 1958, стр. 9–16, 85–94, 199–200, 202–205; Mócsy, 1962, стр. 547–744; Novak, 1966, стр. 1–84; Papazoglu, 1967а, стр. 11–21; Papazoglu, 1967б, стр. 123–144; Suić, 1967, стр. 179–196; Rendić-Miočević, 1967, стр. 253–310; Wilkes, 1969, стр. 15, 46–77, 156, 165, 172, 174, 176; Garašanin, 1967, стр. 104–117; Pašalić, 1975; Zaninović, 1980, стр. 173–180; Vojanovski, 1988, стр. 22–74; Rendić-Miočević, 1989, стр. 425–427; Ферјанчић 2002, стр. 175; Ћаче 2003, стр. 29–48; Mesihović, 2010, стр. 94–97; Mesihović, 2011, стр. 33–442; Самарџић, 2015, стр. 143–170, 279–319).

По освајању Илирика и образовању провинције Далмације, почетком I вијека н. е. Римљани на стратешки важним тачкама подижу читав систем утврђења која прати изградња путева, подизање насеља, насељавање ветерана и Италика, давање грађанских права, као и поштовање римских богова. Све наведене карактеристике романизације могу се подијелити и истражити на основу двије компоненте, а то су урбанизам и ономастички материјал (Balif, 1893, стр. 7–8; Domaszewski, 1902, стр. 158–211; Mayer, 1940, стр. 134–136; Pašalić, 1953, стр. 286; Rendić-Miočević, 1960, 163–171; Zaninović, 1967, стр. 5–28; Martinović, 1974, стр. 12–18; Vojanovski, 1974, стр. 26–28; Шкриванић, 1975, стр. 50–51; Цермановић–Кузмановић, 1975, стр. 19–20; Vojanovski, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Vojanovski, 1988, стр. 65–115; Ферјанчић, 2002, 56–69, 103–118, 175–181; Самарџић, 2015, стр. 143–170, 171–278, 321–333; Самарџић, 2016, стр. 227–237).

Почетак постепене романизације, схваћене као процес прилагођавања Илира римском начину живота, треба тражити и у времену које је претходило ратним сукобима и окупацији Илирика. Наиме, и

прије оснивања римских колонија на јужном Јадрану су постојале мање групе досељених Италика. Нумизматички налази указују на то да су и у предримско доба трговачки односи Римљана и Илира у Илирику били на завидном нивоу. То, посредно, потврђују и живе трговачке везе између Панонаца у сјеверном дијелу Илирика и сјеверне Италије. Панонци су извозили стоку, кожу и робове, а Римљани уље, вино, керамику, стакло и друге врсте робе и производа (Mócsy, 1959, стр. 94–105; Војановски, 1988, стр. 65–74; Самарџић, 2015, стр. 143–170, 171–278, 321–333). О римском утицају, који је допирао све до Паноније, свједочи и Велеј Патеркул, који наводи како су у Панонији и прије римског освајања били познати римски језик и писмо (Vell. II 110, 5). Романизација Илира је постепено доводила до напуштања домаћих форми живота и културних традиција, односно прилагођавања новонасталој ситуацији кроз прихватање нових облика и видова културног живота. Најважније је било ставити домородачко становништво у административне и правне оквире, што је представљало почетак њиховог укључивања (интеграције) у Римску државу. Претварање слободних племена у перегрине заједнице значио је успостављање контроле над одређеним географским подручјима и организација одговарајућих институција. Поред тога што су *civitates* биле организоване на племенском принципу и уживале извјестан степен унутрашње аутономије, са успостављањем римске власти, оне престају да буду независне и постају римске административне јединице (Mócsy, 1959, стр. 94–105; Војановски, 1988, стр. 65–74; Rendić-Miočević, 1989, стр. 425–427; Грбић, 2014, стр. 293–305; Самарџић, 2015, стр. 143–170, 171–278, 321–333).

Ради утврђивања мира у илирским подручјима, римска власт је отпочела са изградњом комуникација. Градња путева почиње у Августово доба (27. године прије н. е. – 14. године н. е.), када је изграђен велики број саобраћајница које су повезивале насељена мјеста на југу провинције Далмације, а наставља се и за вријеме владавине Тиберија (14–37. године) и Клаудија (41–54. године), што је прогресивно утицало на размјену и транспорт добара и изградњу насеља, од чега ће сви, па тако и Царство, имати користи. Међутим, интересовање за путеве јављало се и касније, у III и IV вијеку, када су се интервенције на комуникацијама односиле углавном на њихове поправке. Сматрамо да је брзој изградњи путева у Далмацији, поред војних и политичких интереса Рима, допринијело и коришћење затечених путева или њихових дијелова на појединим путним правцима. Сви главни путни правци на југу провинције су саставни дио јединственог система комуникација Далмације (Pašalić, 1960, стр. 60–78; Zaninović, 1966, стр. 62–69; Војановски, 1974, стр. 37–38; Cambi, 1980, стр. 127; Gabričević, 1980, стр. 161–164; Војановски, 1982, стр. 90; Војановски, 1988, стр. 65–115; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–183).

Један од основних путних праваца Далмације – Аквилеја – Салона – Дирахијум пролазио је југом провинције (данашња источна Херцеговина, јужна Хрватска и Црна Гора). Сви путеви на овом простору повезивали су приморје са унутрашњошћу. Југ Далмације, од запада према југу, пресијецале су двије комуникације. Главна је полазила из станице Вид код Метковића (*Narona*) и преко станица Тасовчићи (*Ad Turres*), Столац (*Diluntum*) и Градац код Љубиња (*Pardua*) долазила у станицу Моско или Укшићи (*Ad Zizio*), гдје се налазило раскршће путева (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; Rav. Cosm. IV 16; V 14; Gvi. Geog. 114). Одатле се један крак одвајао према југу, преко станице Цавтат (*Epidaur*) и даље обалом Јадрана, да би данашњом црногорском обалом дошао у станицу Скадар (*Scodra*) – (Plin. HN III 22; Ptol. Geog. II 16, 3; II 16, 7; Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 337, 338, 339; Rav. Cosm. IV 16; V 14). Други крак се са поменуте раскрснице одвајао према истоку и ишао преко станица Паник (*Leusinium*), Ријечани (*Salluntum*) и Никшић (*Anderba*) кроз унутрашњост Далмације, све до станице Скадар (*Scodra*), гдје су се оба крака пута спајала у једну комуникацију, која је од ове станице ишла ка Драчу и Солуну. Обје комуникације су повезивале приморје са унутрашњошћу природним пролазима кроз тешке масиве Динарида (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470. Уп. Sergejevski, 1962а, стр. 73–105; Sergejevski, 1962б, стр. 111–113; Војановски, 1975, стр. 15–38; Шкриванић, 1975, стр. 50–51; Цермановић–Кузмановић, 1975, стр. 19–20; Самарџић, 2015, стр. 184–278). Нови путеви су, дакле, поред осталог, допринијели и привредном и културном развоју (Pašalić, 1960, стр. 60–78; Zaninović, 1966, стр. 62–69; Војановски, 1974, стр. 37–38; Cambi, 1980, стр. 127; Gabričević, 1980, стр. 161–164; Војановски, 1982, стр. 90; Војановски, 1988, стр. 65–115; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–183).

Изградња комуникација је подстакла подизање насеља и интензивнију урбанизацију. Насеља се најчешће подижу на равницама испод значајнијих градина (*oppida*), а развијају се из племенских центара, путних станица или војних логора (Pašalić, 1960, стр. 79–102; Zaninović, 1967, стр. 5–28; Војановски, 1974, стр. 239–240; Zaninović, 1980, стр. 178; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Војановски, 1988, стр. 65–115). У новоподигнута насеља су се досељавали и Илири из околине, па су у контакту са војницима, државним службеницима, трговцима и колонистима примали и другима преносили тековине римске материјалне и духовне културе (Čremošnik, 1960/1961, стр. 172–182; Којић, 1960/1961, стр. 185–187; Sergejevski, 1962а, стр. 73–105; Sergejevski, 1962б, стр. 111–113; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Самарџић, 2015, стр. 279–319). Ипак, о животу домаћег становништва веома мало се зна. Познато је да су њихова насеља била грађена у сувозиду или од локалног материјала који је брзо пропадао, док судбина градинских

насеља у почетку римске управе није у потпуности јасна – претпоставља се да се у њима живот постепено гасио. Касније, у условима мира, домаће становништво се с временом насељавало у долинама и на пољима. Данас располажемо са нешто више података о насељима која носе обиљежја изразито римског карактера (зидани камен, цигла и малтер) – (Balif, 1893, стр. 7–8; Domaszewski, 1902, стр. 158–211; Mayer, 1940, стр. 134–136; Pašalić, 1953, стр. 286; Zaninović, 1967, стр. 5–28; Војановски, 1974, стр. 26–28; Martinović, 1974, стр. 12–18; Војановски, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Војановски, 1988, стр. 65–115).

Сматра се да се низинска насеља у Херцеговини појављују око I вијека прије н. е. То се подудара са временом када трговачка насеља у Епидауру и Нарони прерастају у конvente римских грађана (*conventus civium Romanorum*), у којима дјелују римски трговци. Вођени трговачким интересима, они се помјерају у унутрашњост земље, гдје се стално или привремено насељавају (вјероватно под заштитом војске). Тако на простору Херцеговине долази до формирања мањих насеља, па се – у односу на раније вријеме – етничка слика овог подручја у римско доба почиње мијењати (Truhelka, 1892, стр. 350–352; Fiala, 1893, стр. 511–517; Alföldy, 1965, стр. 139; Гарашанин, 1967, стр. 141–277; Wilkes, 1969, стр. 252; Marić, 1973, стр. 109–135; Suić, 1976, стр. 23, 35; Војановски, 1988, стр. 65–115; Самарџић, 2015, стр. 143–278).

Да би се разумјела природа античких насеља и насељеност на југу Далмације уопште, треба поћи од географских карактеристика овог простора, начина урбанизације која је спровођена изградњом муниципалне самоуправе у рано царско доба, као и од општих војно-политичких догађаја. Присуство сталних војних посада и њихових пратилаца, прије свега трговаца и занатлија, на југу Далмације, у вријеме учвршћивања римске власти, допринијело је одржавању мира и изградњи насеља и путева, чиме је постављен темељ за урбанизацију и романизацију ове области. Можемо рећи да је формирање насеља на југу Далмације зависило како од природних тако и од друштвено-економских фактора. Са римском управом, на југ провинције дошло је и ново вријеме, које је освојеним илирским областима донијело и нове тековине: приморски дио са својим ближним залеђем улази у сферу романизације; дакле војни, политички, економски и културни утицај који су доносиле римске легије, италски трговци и досељеници, полако се уграђује у живот домаћег становништва, а све то се одражава и на проширивање старих и подизање нових насеља. Нови градови, чији развој почиње почетком нове ере, постају управни, војни, трговачки и занатски центри, док у романизацији нарочито предњаче имања појединих породица (*fundi*) са бројним вилама (*villae rusticae*), на којима су Илири упознавали непознате културе (разно воће и поврће, житарице), те обраду земљишта и узгој сто-

ке на имањима (Војановски, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Војановски, 1980, стр. 41–70; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Војановски, 1988, стр. 75–115; Самарџић, 2015, стр. 143–278).

Када су Римљани дошли на југ Илирика, главни тип насеља биле су градине у чијим су се предграђима налазила мања села (*pagus*). Осим њих, дуж приморја је постојало и неколико утврђених градова. На основу сачуваних остатака, може се рећи да су та насеља имала карактер утврђења. Како су са подизањем градова на југу провинције Далмације Римљани почели одмах након заузимања Илирика, градови као што су *Risinum*, *Acrvium*, *Butua* и *Vicinium*, као и насеља *Pardua*, *Ad Zizio*, *Asanum*, *Leusinium* и *Salluntum*, изграђени су, то јест дограђени, на домаћим темељима. Управо ови градови постају центри управе, привредног живота и римске културе и у великој мјери доприносе спровођењу романизације (Pašalić, 1960, стр. 65–67, 79–110; Гарашанин, 1967, стр. 141–277; Martinović, 1974, стр. 12–18; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Војановски, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Војановски, 1980, стр. 41–70; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Војановски, 1988, стр. 75–115; Самарџић, 2015, стр. 143–278).

Величина и значај старих илирских насеља нису нам довољно познати због слабе очуваности њихових остатака. Археолошки извори свједоче да су илирска насеља и утврђења била изграђена од дрвета и камена сазиданог у сувозиду. За разлику од њих, подаци о римским градовима су бројнији и поузданији, захваљујући релативно бројним археолошким остацима на терену и записима античких писаца. Римска насеља и зграде препознајемо по грађевинском материјалу (цигла, цријеп, камен и дрво) будући да су у вријеме заузимања југа Далмације Римљани већ познавали начин градње са цријепом и каменом, уз примјену малтера, а то су пренијели и у новоосвојене области (Pašalić, 1953, стр. 286; Pašalić, 1960, стр. 65–67, 79–110; Zaninović, 1967, стр. 5–28; Војановски, 1974, стр. 26–28; Martinović, 1974, стр. 12–18; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Војановски, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Војановски, 1980, стр. 41–70; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Војановски, 1988, стр. 75–115; Самарџић, 2015, стр. 143–278).

Изнад откривених локалитета римских насеља налазила су се утврђења (градине). Њихов положај најчешће доминира окружењем, а разни археолошки остаци указују на видљивост зидова некадашњих кастела. Зидови су рађени од ломљеног и обрађеног камена са малтером, док су на самим утврђењима запажени улази (Самарџић, 2015, стр. 250–258). Утврђења су подизана да штите насеља и трасу комуникације која је пролазила недалеко од узвишења. Најчешће се радило о војничкој римској станици поред или усред илирско-римског насеља, односно о утврђењу које представља истурени или гранични кастел (Alašević, 1878, стр. 21–51; Radimsky, 1891, стр. 169,

175; Pašalić, 1960, стр. 65–66, 103; Pašalić, 1965, 243–260; Гарашанин, 1967, стр. 173; Кујовић, 1976, стр. 123–137; Мијовић / Ковачевић, 1975, стр. 48–51; Цермановић–Кузмановић / Велимировић–Жижих / Срејовић, 1975, стр. 200, сл. 80, инв. бр. 23; Војановски, 1977а, стр. 67–98; Војановски, 1977б, стр. 83–152; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 7–36; Marković, 2006, стр. 338; Samardžić, 2013, стр. 51–66; Самарџић, 2015, стр. 143–183). С тим у вези, интересантан је податак који налазимо у записима Диона Касија о борби Илира и Римљана око илирског утврђења Андетријума (Мућ, сјеверно од Сплита) – за вријеме Батоновог рата од 6. до 9. године н. е. – а у коме се наводи како су браниоци утврђења на припаднике римских јединица бацали камење, точкове и кола натоварена каменом. Из тога се може закључити да су и илирска утврђења била повезана путевима којима су се кретала њихова кола (Dio. LVI 14).

Да би придобили аристократске слојеве домаћег становништва, Римљани су много прије него што би им био додијељен римски цивитет подржавали и усвајали самоуправни орган ендогене заједнице познате као *civitates*, то јест племенске општине или поједина утврђена насеља (*oppida, castella*) којима су, на традиционалан начин, управљале домаће старјешине (*principes*). На то нам указују епиграфска свједочанства са локалитета *Salluntum* (Ријечани) – (ILJug 1852; ILJug 1853). Оснивање институције домаћег принцепса, који је био на челу заједнице, било је најбољи пут за стварање лојалне аристократије у круговима домородаца и, истовремено, најважнији корак за укључивање домаћег становништва у живот римских градова (Vulić, 1905, стр. 172–175; Alföldy, 1965, стр. 144, 177).

Прерастање племенских (перегринских) насеља у муниципијуме (аутономне градове) представља највећи домет романизације и урбанизације, без обзира на то што је у новим муниципијумима грађански статус становништва био различит све до доношења Каракалиног едикта 212. године. Процес урбанизације био је постепен и повезан са стицањем грађанских права домаћег становништва. Муниципијумима су постајали центри племенских заједница у којима је усљед романизације порастао број домаћих грађана са римским цивитетом, толико да су сами могли управљати градом и његовом територијом, а муниципијум се третира као субјект са локалном аутономијом, дјелимично са својим правом и законима, усклађеним са римским законодавством. Њиме управљају угледне породице чији су припадници чланови вијећа декуриона (*decuriones, ordo decurionum*), међу којима се бирају два врховна магистрата, тј. начелника (*duumviri*) и други нижи магистрати (*aediles, quaestores*). Намети су се централној власти плаћали по глави и појединачно, што значи да је порезе плаћао цијели муниципијум. Када би држава процијенила да су се стекли услови да се неко од домородачких насеља уздигне на ранг

муниципијума, његове становнике је инкорпорисала у нову, римску правно-политичку заједницу, додјељујући им грађански статус.

Политика романизације на југу Далмације огледала се и у подизању градова по римским узорима. Археолошки налази и наша истраживања показују да је залеђе далматинске обале било у значајној мјери захваћено римском урбанизацијом иако се до данас сматрало супротно (нпр., насеља из унутрашњости су *Pardua*, *Ad Zizio*, *Asamum*, *Leusinium*, *Salluntum*). Међутим, у односу на унутрашњост провинције, утицаји војске, колониста, трговаца и римске управе допринијели су ранијем усвајању римског начина живота на југу Далмације. Поред тога, у градовима се организовала и стварала домаћа и досељеничка земљопосједничка аристократија на коју се царска власт ослањала при спровођењу своје политике (Pašalić, 1960, стр. 65–67, 79–110; Zaninović, 1967, стр. 5–28; Vojanovski, 1974, стр. 26–28; Martinović, 1974, стр. 12–18; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Vojanovski, 1980, стр. 41–72; Zaninović, 1980, стр. 178; Vojanovski, 1980, стр. 41–70; Paškvalin, 1986, стр. 153–156; Vojanovski, 1988, стр. 75–115; Самарџић, 2015, стр. 143–278).

НАСЕЉАВАЊЕ И ДИЈЕЉЕЊЕ ГРАЂАНСКИХ ПРАВА (CIVITET) СТАНОВНИШТВУ НА ЈУГУ ПРОВИНЦИЈЕ ДАЛМАЦИЈЕ

Умиривање Илира у Далмацији пратило је организовано насељавање Италика и ветерана (*iussu principis*), чиме се и отварао простор за романизацију домаћег становништва (Zippel, 1877; Cons, 1882; Miller, 1916; Betz, 1939; Jagenteufel, 1958; Pavan, 1958; Alföldy, 1964, стр. 167–179; Alföldy, 1965; Гарашанин, 1967, стр. 141–277; Wilkes, 1969; Vojanovski, 1988; Rendić-Miočević, 1989; Škegro, 1999; Ферјанчић, 2002; Mesihović, 2011; Самарџић, 2015, стр. 279–300). На основу скромног броја натписа, може се наслутити понешто о досељавању странаца (прије свега Италика) у унутрашњост данашње источне Херцеговине, као и о њиховом ширењу долинама Неретве, Брегаве и Требишњице (Vojanovski, 1962, стр. 11–12; Alföldy, 1965, стр. 134–144; Wilkes, 1969, стр. 223–252; Vojanovski, 1977a, стр. 67–98; Самарџић, 2015, стр. 279–300), док је до сада откривен само један ветерански натпис, и то из Дубрава код Стоца (ILJug 1907). О присуству Италика у овим крајевима већ у посљедњим деценијама I вијека прије н. е. свједочи и почасна база из 36/35. године прије н. е., нађена у Тасовчићима код Чапљине (CIL III 14625 = ILS 8893). М. Паван наводи да су *Рарии* угледна и позната италска породица која је имала велике посједе у Нарони, Чапљини и Тасовчићима (Pavan, 1958, стр. 167), док је у Стоцу, на локалитету Фабрика ентеријера, пронађен натпис који помиње породицу Цесидијеваца. Г. Алфелди њихове натписе смјешта у III вијек н. е. и сматра могућим да се ова

породица доселила из Салоне или Италије у Дилунтум крајем II вијека н. е., а да су поријеклом из средње или јужне Италије (Alföldy, 1969, стр. 69).

О италским досељеницима у источној Херцеговини римског доба свједочи и неколико епиграфских споменика нађених у долини Требишњице. На локалитету Прло (Паник) пронађен је фрагмент надгробне стеле са дјелимично очуваним натписом (ILJug 651b). Истраживачи претпостављају да род Вилијевци (*Vilii*), посвједочен у првом сачуваном реду натписа, припада слоју римских грађана који су се у раноцарско доба као трговци, занатлије, земљопосједници или ветерани доселили из Италије. Натпис се смјешта на крај II и почетак III вијека н. е. (Војановски, 1977, стр. 70, бр. 2; Škegro, 1997, стр. 91, бр. 2; Šaćić, 2011, стр. 169; Самарџић, 2016, стр. 229–230). За подручје источне Херцеговине од нарочите је важности, и то из неколико разлога, међашни натпис из Косијерева (ILJug 647) који потиче из периода династије Флавијеваца: најприје јер потврђује постојање велепосједа породице *Vesii* у Панику (*fundus Vesius*), а потом јер свједочи о поправци моста на ријеци Требишњици, као и о обнови међаша на њеној лијевој обали – радовима који су предузети по наређењу провинцијског намјесника (*pontem et terminos renovari iussit*). Г. Алфелди сматра да су *Vesii* италска породица, а познати су у провинцији Далмацији још у доба раног царства (Alföldy, 1969, стр. 69; Војановски, 1977, стр. 92, сл. 11). Такође, значајан је и оштећени надгробни споменик са непотпуним натписом у двоструком оквиру са локалитета Величана (Попово поље) код Требиња. Са садржајне стране натпис доноси више имена, али је због оштећености тешко читљив. Сматра се да је у овом натпису *Mascellio* наведен у служби гентилног имена, што упућује на особу која нема грађанско право (AE 1977, 611. Уп. Војановски, 1977, стр. 74–76; Škegro, 1997, стр. 91, бр. 35) и претпоставља да је ријеч о имену италског или келтског поријекла (Alföldy, 1969, стр. 240).

Наиме, Р. Зотовић наводи да се први знаци војно-политичке и економске фазе романизације на источном дијелу римске провинције Далмације могу уочити од средине I до средине II вијека. Послије тога, у епиграфском као и другом археолошком материјалу, видљив је већи степен романизације, не само војно-политичког и економског типа, већ шире, укључујући социјалне факторе становништва кроз римске стандарде живота и културе (Zotović, 2004, стр. 19–38). Исто тако, она истиче да анализа епиграфског материјала, на источном дијелу римске провинције Далмације, показује да се могу пратити двије групе становништва. Једну групу, која се може пратити преко ономастичких формула – углавном двочланих, а ријетко трочланих или четворочланих – са гентилицијем Аелиус, чини домородачко становништво, док другу групу сачињава досељено становништво,

које је већ било романизовано на својим матичним подручјима. Друга група становништва се према именованој номенклатури може окарактерисати као мјешовита група италског, грчког и илирског становништва (Zotović, 2004, стр. 19–38).

Процес романизације на подручју источне Херцеговине може се пратити и по епиграфским споменицима нађеним у Коњицу и његовој околини. Тако, у тексту надгробног споменика из Лисичића читамо да је Луције Петроније Максим за живота надгробни споменик подигао себи, својој породици и својој покојној жени Елији Руфини (ILJug 87). Сматра се да је највјероватније био досељеник из Италије или је припадао породици која се доселила са Апенинског полуострва, будући да има номен који није царског поријекла. Максимова супруга је вјероватно домаћег поријекла јер има гентилно име *Aelia*. Пошто се натпис смјешта на крај II или почетак III вијека, претпостављамо да је њена породица римско грађанство добила за вријеме владавине Хадријана (117–138. године) – (Šremošnik, 1954, стр. 219–220; Šaćić, 2011, стр. 72, 99–100). Такође, и вотивни споменик пронађен у Потоцима код Мостара говори о досељавању италског становништва на подручје Херцеговине (ILJug 1742 = AE 1906, 0185). Дедикант жртвеника била је женска особа италског поријекла Јунија Варена. Њен номен *Iunia* релативно је риједак на западном Балкану, док је когномен *Varena* италски, па је могуће да је ријеч о особи која се доселила у долину Неретве (Šaćić, 2011, стр. 44–45, 139–140, 150; Самарџић, 2015, стр. 327).

Највећи дио становништва из залеђа источне обале Јадрана (долине ријека Требишњице, Заломке, Брегаве и Неретве), тј. унутрашњости на југу провинције Далмације, добио је грађанско право за вријеме владавине цара Публија Елија Хадријана (117–138. године) или Антонина Пија (138–161. године). То се види из епиграфских споменика на којима се најчешће појављује гентилно име *Aelius* (југоисточни дио Херцеговине). Мањи дио становништва, уз обалу и у унутрашњости провинције, добија грађанско право за вријеме владавине царева Клаудија, Веспасијана и његових синова, и Трајана. За разлику од ових парцијалних додјела грађанских права, *Constitutio Antoniniana* из 212. године завршава процес увођења домаћих маса у ред римских грађана. Зато се грађани који се јављају са гентилним именом *Aurelius* (сјевероисточни дио Херцеговине) убрајају у најмлађе припаднике римске државне заједнице (Alföldy, 1965, стр. 134–144; Wilkes, 1969, стр. 223–252; Војановски, 1977, стр. 67–98; Војановски, 1988, стр. 65–115; Самарџић, 2015, стр. 279–300).

Судећи по бројности епиграфских споменика у односу на остала подручја источне Херцеговине, долина горње Неретве била је најнасељенији дио те микрорегије. У долини горње Неретве није пронађен ниједан натпис који има чисто домаћу ономастику без

римских имена, али зато велики број келтских имена указује на значајан проценат тог становништва унутар илирског етничког корпуса (Šačić, 2011, стр. 80–81; Самарцић, 2015, стр. 282–294). Поред тога, на основу учесталости номена *Aelius* запажа се да је процес романизације у југоисточном дијелу Херцеговине већ у првој половини II вијека достигао врхунац, док се у сјевероисточним крајевима то дешава тек у III вијеку, јер тамо доминирају Аурелијевици. Истовремено, епиграфски споменици из долине Требишњице и Заломке свједоче да странци овдје нису били доминантан фактор (ILJug 651b; ILJug 647; Čremošnik, 1954, стр. 219–220; Čremošnik, 1960/1961, стр. 175; Sergejevski, 1964, стр. 93–95; Војановски, 1973, стр. 164–183; AE 1977, 611. Уп. Војановски, 1977, стр. 70, бр. 2, 74–76; Imamović, 1980, стр. 33–34, бр. 3; Škegro, 1997, стр. 91, бр. 2, бр. 35; Šačić, 2011, стр. 72, 99–100, 164–166, 169), док их је у долинама Брегаве (Alföldy, 1969, 69; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 14–16; Škegro, 1997, стр. 90, бр. 29) и горње Неретве било знатно више (CIL III 14617, 2; CIL III 14625; ILJug 1742 = AE 1906, 0185; ILJug 87; ILJug 1911; Sergejevski, 1934, стр. 24; Pavan, 1958, стр. 167; Војановски, 1962, стр. 11–12; Alföldy, 1965, стр. 134–144; Alföldy, 1969, стр. 107, 191, 273, 343; Војановски, 1969, стр. 146–150; Wilkes, 1969, стр. 223–252; Војановски, 1977, стр. 67–98; Војановски, 1988, стр. 98; Škegro, 1991, стр. 62; Šačić, 2011, стр. 44–45, 79, 107–108, 121, 139–140, 150; Самарцић, 2015, стр. 279–295).

Поштовање римских богова на југу провинције Далмације, као и одсуство домаћих култова – по свему судећи – резултат је ране романизације. Илирска религија, тј. култна традиција домаћег становништва римске Далмације, била је својеврсна брана политици романизације коју је спроводио Рим, али не без компромиса. Наиме, домаће становништво, начето романизацијом, с временом је (дјелимично) прихватало поштовање римских божанстава и управо та култна изједначавања познајемо као *interpretatio Romana*, по којој се домаће божанство назива именом одговарајућег римског божанства (ILJug 1820; Praschniker / Schober 1919, 2–3; Марић 2003, 84–85). Сматра се да је тај процес започет у I вијеку прије н. е. (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Medini, 1976, стр. 185; Medini, 1984, стр. 19–26; Војановски, 1988, стр. 68; Самарцић, 2015, стр. 321–333).

Религију античког човјека источне Херцеговине познајемо, прије свега, по археолошким налазима, а манифестовала се кроз поштовање великог броја култова ослоњених на илирску традицију, али и римска и оријентална божанства. Илирски богови су се кроз процес романизације постепено изједначавали са римским, тако да их на споменицима налазимо под римским именима. Примјера ради, домаћи Видасус био је поистовијећен са римским Силваном. Може се рећи да су овакви процеси и те како утицали на замирање традиција домаћег становништва (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Imamović,

1975/1976, стр. 13–26; Medini, 1984, стр. 19–26; Rendić-Miočević, 1989, стр. 461–521; Самарџић, 2015, стр. 321–333).

Најпоштованије божанство у Риму и у свим крајевима гдје су се налазили Римљани – њихово врховно и главно божанство – био је Јупитер Капитолски (*Iuppiter Optimus Maximus*). Свако римско насеље на југу провинције Далмације поштовало је његов култ. Позната су три натписа из Стоца посвећена Јупитеру (CIL III 14631; CIL III 12776; ILJug 1910), при чему је први оштећен и тешко читљив. На другом натпису дедикант има номен *Aelius*, што упућује на закључак да су његови преци или он сам римско грађанство добили у периоду владавине цара Хадријана (117–138. године) или Антонина Пија (138–161. године) – (Radimsky, 1891, стр. 191, sl. 47; Truhelka, 1892, стр. 364; Imamović, 1977, стр. 362–363, sl. 92; Šačić, 2011, стр. 146–147). Такође, један епиграфски споменик посвећен овом божанству потиче из Коњица (CIL III 14617, 1), а конзуларски бенефицијар чије име се налази на натпису има номен *Iulius*. А. Шачић сматра да је ријеч о странцу јер је ово гентилно име најчешће код становништва поријеклом из Галије (Šačić, 2011, стр. 149), гдје је Јупитер био изузетно поштовано божанство и изједначавао се са домаћим божанствима. Споменик се смјешта у крај II вијека (Imamović, 1977, стр. 131; Šačić, 2011, стр. 146–147, 149).

ЗАКЉУЧАК

Римљани су западне области Балканског полуострва освојили постепено, током ратова вођених од III вијека прије н. е. до почетка I вијека н. е. Успостављање римске власти на подручју Илирика и формирање провинције Далмације означава почетак новог, мирнијег периода, што ће се одразити и на друштвени и привредни живот овог подручја, између осталог, и кроз увођење домаћег становништва у римски државно-политички поредак.

Регрутовање домаћег становништва, изградња комуникација и насеља, насељавање колониста и ветерана, дијељење грађанских права и изједначавање божанстава, тј. *Interpretatio Romana* – били су основни фактори романизације. Иако већина истраживача сматра да главнина Илира није до краја романизована, јер се нису изгубили сви етнички атрибути једног народа, расположиви извори ипак указују на то да је романизација постигла веће резултате него што се то до сада тврдило.

Судећи по бројности епиграфских споменика у односу на остала подручја источне Херцеговине, долина горње Неретве била је најнасељенији дио те микрорегије. На основу изостанка царских гентилација из I вијека, сматра се да је романизација на овом простору почела под Хадријаном (117–138) и Антонином Пијем (138–161),

с обзиром на значајан број Елија. Релативно велики број становника овог дијела провинције Далмације римско грађанство добија од Марка Аурелија (161–180), а последња фаза тог процеса врхунац достиже Каракалиним конституцијама 212. године.

Епиграфски споменици из долине Требишњице и Заломке свједоче да странци овдје нису били доминантан фактор, док их је у долинама Брегаве и горње Неретве било знатно више. Како њихов број није био занемарљив, јасно је да је улога Италика у процесу романизације на овом подручју била веома значајна. Иако поменути натписи са подручја источне Херцеговине пружају релативно скромне податке о саставу становништва, слика формирана на основу појединих гентилних имена мијења се са сваким новим налазом.

Анализирајући политички, економски и културни развој источне Херцеговине и јужне Далмације у периоду римске доминације, долазимо до закључка да су Римљани у материјалној култури Илира оставили дубоког трага. Анализа материјалних остатака пак упућује на значајне резултате романизације и у руралним областима, док су они у урбаним срединама били заиста велики. Отуда наше мишљење да је романизација имала велики одјек и успјех на овом подручју, што нам потврђују и доказују свједочанства са терена, а посебно епиграфски споменици из унутрашњости (залеђе Јадрана).

ДОДАТАК

Скраћенице

AE	L'Annee epigraphique. Revue des publications epigraphiques relatives a l'Antiquite romaine, Paris
ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.
GZM BiH	Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
ILS	Dessau, H. (1892-1916). Inscriptiones Latinae selectae I-III, Berlin.
JAZU	Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
ILJug	Šašel, A. et J. Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLLX et inter annos MCMLX et MCMLXX et inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt. Ljubljana 1963, 1978, 1986, Situla 5, 19, 25.
RE	Paulys–Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, University Göttingen's Seminar for Classical Philology, Stuttgart–München.
SADJ	Savez Arheoloških Društava Jugoslavije.
SKA	Српска краљевска академија, Београд.
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.

ИЗБОРИ

- Appiani (1877). *Romanorum Historiarum quae supersunt*. Paris: Ed. Firmin Didot.
L'Annee epigraphique. Revue des publications epigraphiques relatives a l'Antiquite romaine, Paris 1977.
- Velleius, P. (1822). *Historia Romana*. Londini: A. J. Valpy.
- Gvidonis (1860). *Geographica*. Berlin: Ed. M. Pinder-G. Parthey.
- Dio's, (1914). *Roman History*. London: Ed. Earnest Caru.
- Itinerarium Antonini, (1848). *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*. Berlin: Ed. G. Parthey et M. Pinder.
- Livius, T. (1959). *Historiae*. London: Ed. W. Heineman.
- Müller, C. (1916). *Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart: Strecker und Schröder in Stuttgart.
- Plinii C. S. (1906). *Naturalis Historiae*. Lipsiae: Ed. B. G. Teubner.
- Полибије (1988). *Историје I, II*. Нови Сад: Матица српска (предговор, превод и коментар: М. Рицл).
- Ptolemaei, C. (1883). *Geographia*. Paris: Ed. C. Müller / C.P. Fischer, Firmin Didot.
- Ravenatis (1860). *Anonymi Cosmographia*. Berlin: Ed. M. Pinder / G. Parthey.
- Strabonis (1853). *Geographica*. Leipzig: Ed. B. G. Teubner.
- Claudii Ptolemaei (1883). *Geographia*. Paris: Ed. C. Müller und C.P. Fischer, Firmin Didot.
- Corpus Inscriptionum Latinarum (1873). *Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae*. Berolini: Borussicae editum, ed. Th. Mommsen, Voll. III.
- Šašel, A. et J. (1963). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 5.
- Šašel, A. et J. (1978). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 19.
- Šašel, A. et J. (1986). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 25.

ЛИТЕРАТУРА

- Alačević, J. (1878). Delminium [Delminium]. *Bullettino di archeologica e storia dalmata*, I, 21–51.
- Alfoldy, G. (1964). Veteranendekutionen in der Provinz Dalmatien. Budapest: *Historia* 13, 167–179.
- Alfoldy, G. (1965). *Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest: Mit einen Beitrag von Andras Mocsy, Akademiai kiado.
- Alfoldy, G. (1969). *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Atanacković–Salčić, V. (1979). Antički Diluntum u svijetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebinja) [The Ancient Diluntum in New Archeological Research (Stolac and Trebinje)]. *Tribunia*, 5, 7–36.
- Ballif, P. (1893). *Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina I*. Wien: Vom Bosnisch Hercegovinsichen Landesmuseum.
- Betz, A. (1939). *Untersuchungen zur Militargeschichte der römischen Provinz Dalmatien*. Baden Bei – Wien: Abhandlungen des archaologisch–epigraphische Seminars der Universitat Wien, Neu Folge, III Heft, Rudolf M. Rohrer.
- Bojanovski, I. (1962). Arheološki spomenici u dolini Trebišnjice [Archeological Statues in the Trebišnjica Valley]. *Naše starine*, VIII, 11–13.

- Bojanovski, I. (1969). Mogorjelo – rimsko Turres [Mogorjelo – the Roman Turres]. Sarajevo: *GZM u. Sarajevu*, XXIV, 137–163.
- Bojanovski, I. (1973). Rimski cesta Narona – Leusinijum kao primjer saobraćajnog kontinuiteta [The Roman Road Narona-Leusinium as an Example of the Road Continuity]. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI knj. 8, 137–187.
- Bojanovski, I. (1974). *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* [The Dolabelin Roads in the Roman Province of Dalmatia]. Sarajevo: Posebno izdanje ANUBiH, Djela knj. XLVII, CBI knj. 2.
- Bojanovski, I. (1975). Novi rimski miljokazi iz Ljubomira i Poljica kod Trebinja [The New Roman Milliarums from Ljubomir and Poljica near Trebinje]. *Tribunia*, 1, 53–64.
- Bojanovski, I. (1977a). Rimski natpisi iz doline Trebišnjice [The Roman Inscriptions from the Trebišnjica Valley]. *Tribunia*, 3, 67–98.
- Bojanovski, I. (1977b). Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (I): Prehistorijska i antička komunikacija Salona – Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora [The Topography Records of the Roman and Pre-Roman Roads and Settlements in the Roman Province of Dalmatia(I): Prehistoric Ancient Salona-Narona Road and its Topography in New Archeological And Historic Sources]. *Godišnjak ANUBiH*, XV, CBI knj. 13, 83–152, T. I–III, Pr. 2+ karta.
- Bojanovski, I. (1980). Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva u unutrašnjosti provincije Dalmacije [Materials, Techniques and the Structure of Ancient Constructions of the Inland of the Province of Dalmatia]. Zagreb: u: M. Suić / M. Zaninović (ur.) *Materijali, tehnike i strukture preantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom Jadranskom prostoru* (Znanstveni kolokvij održan u Zadru od 6–8. XII 1976), 41–70.
- Bojanovski, I. (1982). Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu numizmatičkih i epigrafskih izvora [The Ancient Mines of the Inland of the Province of Dalmatia in New Numismatic and Epigraph Sources]. *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, VIII–IX, 89–120, T I–VIII.
- Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba* [Bosnia and Herzegovina in the Ancient Times]. Sarajevo: ANUBiH Djela knj. LXVI, CBI knj. 6, ANUBiH.
- Wilkes, J. J. (1969). *Dalmatia*. London: University of Birmingham.
- Вулић, Н. (1926а). Октавијанов илирско рат [Octavius's Illyrian War]. *Глас ЦКА*, CXXI, 38–54.
- Вулић, Н. (1926б). Далматско-панонски устанак [The Dalmatian and Pannonian Uprising]. *Глас ЦКА*, CXXI, 55–75.
- Gabričević, B. (1980). Narona i Grci [Narona and the Greeks]. Split: u: Ž. Rapanić (ur.), *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka* (Metković 4–7. X 1977), sv. 5, 161–166.
- Гарашанин, М. (1967). *Историја Црне Горе I* [The History of Montenegro I]. Титоград: Научно дело.
- Грбић, Д. (2014). Племенске заједнице у Илирику [Tribal communities in Illyricium]. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Domaszewski, A. (1902). Die Beneficiärerposten und die römischen Strassennetze. Trier: *Westdeutsch Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, XXI/2, 158–211.
- Zippel, G. (1877). *Die römische Herrschaft in Illurien bis auf Augustus*. Leipzig: Ed. B. Teubner.
- Zaninović, M. (1966). Ilirsko pleme Delmati I – politička povijest i teritorijalna rasprostranjenost Delmata [The Illyrian Tribe Dalmatea I – Political History and Territorial Dominance of Dalmatea]. *Godišnjak ANUBiH*, IV, CBI knj. 2, 27–91.

- Zaninović, M. (1967). Ilirsko pleme Delmati II – Materijalna i duhovna kultura [The Illyrian Tribe Dalmatae II – Material and Spiritual Culture]. *Godišnjak ANUBiH*, V, CBI knj. 3, 5–101.
- Zaninović, M. (1980). Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike [The Neretva Area as the Military Barrier of the Roman Ancient Times].. u: Ž. Rapanić (ur.), *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka* Metković 4–7. X 1977 (стр. 173–180), sv. 5. Split: Hrvatsko arheološko društvo.
- Zotović, R. (2004). Romanisation of the Population of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia, *Balkanica*, XXXIV, 19–38.
- Imamović, E. (1975/76). Interpretatio romana u odnosu na indigene kultove rimske provincije Dalmacije [The Interpretation of the Novel in Relation to the Indigenous Culture of the Roman Province of Dalmatia]. *Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu*, br. 11–12, 13–26.
- Imamović, E. (1977). *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine* [The Ancient Cults and Votive Statues in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Имамовић, Е. (1980). Медашњи натписи на подручју римске провинције Далмације [The Area Inscriptions in the Roman Province of Dalmatia]. *Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu*, br. 16, 27–60.
- Jagenteufel, A. (1958). *Die statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*. Wien: Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung, XII, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Kojić, Lj. (1960/61). Nalazi fresaka iz grobnice na Paniku [The Frescos from the Tomb on Panik]. *GZM u Sarajevu*, XVI, 185–187.
- Kujović, R. (1976). Nekoliko slučajnih nalaza i sondažnih istraživanja u Riječanima [Several Accidental Findings and Sound Research in Riječani]. *Glasnik cetinjskog muzeja knj.* IX, 123–140.
- Mayer, A. (1940). Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji [The Contributions to the General Knowledge on the Roman Roads in Dalmatia]. *VAHD*, LI, 125–156+ Krt 1.
- Marić, Z. (1973). Daorsi [The Daorsi]. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI knj. 8, 109–135.
- Марић, Р. (2003). *Антички култови у нашој земљи* [The Ancient Cults in our Country]. Београд: Чигоја (репринт).
- Marković, Č. (2006). *Arheologija Crne Gore* [The Archeology in Montenegro]. Podgorica: Podgorica Martinović, J. J. (1974). Tipovi naselja antičkog doba na crnogorskom primorju [The Types of Settlements in the Ancient Times in Montenegro]. *Jugoslovenski istorijski časopis* br. 1–2, 12–18.
- Medini, J. (1976). Rimske i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana [The Roman and Oriental Religions on the East Coast of the Adriatic Sea]. *Materijali SADJ*, XII (IX kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972), 185–207.
- Medini, J. (1984). Prilog poznavanju i tumačenju ikonografije božice Dijane u Iliriku [On Knowing and the Interpretation of the Iconography of the Goddess Diana in Illyria]. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23, 19–26.
- Mesihović, S. (2010). Podjela provincije Ilirik [The Division of the Province of Illyria]. *Pregled – časopis za društvena pitanja*, god. LI, br. 2, 87–100.
- Mesihović, S. (2011). *Rimski vuk i ilirska zmija – Poslednja borba* [The Roman Wolf and Illyrian Snake – The Last Battle]. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Мијовић, П. / Ковачевић, М. (1975). *Градови и утврђења у Црној Гори* [Towns and Fortresses in Montenegro]. Београд – Улцињ.
- Mócsy, A. (1959). *Die Bevölkerung von Panonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- Mócsy, A. (1962). Pannonia. *RE Suppl.* IX, 547–744.

- Neurath, O. (1957). *Istorija antičke privrede* [The History of Ancient Economy]. Beograd: Kultura.
- Novak, G. (1948). Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji [A Survey of Working Class Circumstances in the Roman Province of Dalmatia]. *Historijski zbornik* 1, 129-152.
- Novak, G. (1966). Povijest Dubrovnika od najstarijih vremena do početka VII stoljeća [The History of Dubrovnik from the Ancient Times till the 7th Century]. *Prilog Analima Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. X–XI, (1962–1963), 1–84.
- Pavan, M. (1958). *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*. Venecia: Memorie dell' Istituto veneto di scienze lettere ad arti Venezia classe di scienze morali e lettere, Vol, XXXII.
- Papazoglu, F. (1967a). Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti [The Political Organization of Illyria during its Independence]. Simpozijum o Ilirimam u antičko doba, ANUBIH, Posebna izdanja, knj. V, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2. 11–21.
- Papazoglu, F. (1967b). Poreklo i razvoj ilirske države [The Origin and the Development of Illyrian State]. *Godišnjak Istoričara BiH*, knj. V, CBI knj. 3, 123–144.
- Patsch, C. (1922). *Die Herzegowina einst und jetzt*. Wien: Historische Wanderungen im Karst und an der Adria.
- Pašalić, E. (1953). Novi prilozi poznavanju rimskih cesta u Bosni i Hercegovini [The New Contributions to the Knowledge on the Roman Roads in Bosnia and Herzegovina]. *GZM u BiH*, VIII, 277–287.
- Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini* [The Ancient Settlements and Roads in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Pašalić, E. (1965). Problemi istraživanja ilirskih i rimskih cesta u provinciji Dalmaciji [The Problems with Researching Illyrian and Roman Roads in the Province of Dalmatia]. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. III, 243–260.
- Pašalić, E. (1975). *Sabrano djelo* [Collected Works]. Sarajevo: Svjetlost.
- Paškvalin, V. (1986). O utvrđenjima u BiH u rimsko doba [On Fortresses in BiH during the Roman Rule]. *Materijali SADJ*, XXII, 153–161.
- Praschniker, C. / Schober, A. (1919). *Archaeologische forschungen in Albanien und Montenegro*. Wien: Academie der Wissenschaften in Wien Schriften der balkankommission antiquarische abteilung heft VIII, 1–110.
- Radimsky, V. (1891). Bišće polje kod Mostara [Bišće polje near Mostar]. *GZM u BiH*, III, 159–192.
- Rendić-Miočević, D. (1955). Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata [The Illyrian Interpretation of Silvana on Cult Paintings in the Area of Dalmatae]. *GZM u Sarajevu n.s.* X, 5–40.
- Rendić-Miočević, D. (1960). Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira [Family and Tribe Names in the Onomastics of the Balkan Illyrians]. *Živa antika*, X, 163–171.
- Rendić-Miočević, D. (1967). Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora [The Illyrian Rulers in Epigraph and Numismatic Sources]. *Historijski zbornik*, 10–20, 253–310.
- Rendić-Miočević, D. (1989). *Iliri i antički svijet* [The Illyrians and the Ancient World]. Split: Ilirološke studije.
- Samardžić, G. (2013). Lokalitët Salthua [The Location of Salthua]. *Radovi Filozofskog fakulteta*, br. 15/ knj. 2, 51–66.
- Самарцић, Г. (2014). Биљешке о миљоказима са југа Далмације [The Notes on Milliarums from the South of Dalmatia]. У: К. Марицки-Гађански (ур.) *Антика и савремени свет тумачење антике*, (стр. 357–371). Београд: Друштво за античке студије Србије.

- Самарџић, Г. (2015). *Источна Херцеговина у римско доба* [East Herzegovina during the Roman Rule]. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Самарџић, Г. (2016). *Биљешке о насељавању Италика на југ провинције Далмације (Неколико примјера са подручја источне Херцеговине)* [The Notes on Populating the South of Dalmatia by the Illyrians (A few examples from east Herzegovina)]. Зборник Матице српске за класичне студије, 18, 227–237.
- Sergejevski, D. (1934). Rimski spomenici iz Bosne I [The Roman Statues from Bosnia I]. *Spomenik SKA*, LXX–VII, 1–28.
- Sergejevski, D. (1962a). Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe [The Roman Epidaurum-Anderba Road]. *GZM u Sarajevu*, XVII, 73–105.
- Sergejevski, D. (1962b). Rimska cesta Narona–Leusinium [The Roman Narona–Leusinium Road]. *GZM u Sarajevu*, XVII, 111–113.
- Sergejevski, D. (1964). Borne frontieres romaine de Kosijerevo. *Archaeologica Jugoslavica*, V, 93–95.
- Suić, M. (1967). Illyrii proprie dicti. *Godišnjak ANUBiH*, XIII, 179–196.
- Suić, M. (1976). *Antički grad na istočnom Jadranu* [The Ancient Town on the Territory of East Adriatic Coast]. Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber”.
- Ферјанчић, С. (2002). *Насељавање легијских ветерана* [Populating the Area with Legion Veterans]. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Fiala, F. (1893). Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine [The Contributions to the Archeology of Bosnia and Herzegovina]. *GZM u BiH god.V*, sv. 1, 511–517.
- Cambi, N. (1980). Antička Narona – urbanistička topografija i kulturniprofil grada [The Ancient Narona – Urban Topography and Cultural Profile of the Town]. Split: у: Ž. Rapanić (ur.) *Dolina rijeke Neretve od prethistorije doranog srednjeg vijeka* (Znanstveni skup Metković 4–7. X 1977), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 5, 127–153.
- Цермановић-Кузмановић, А., Велимировић-Жижић, О., Срејовић, Д. (1975). *Античка Дукља, некрополе* [Ancient Duklja Necropolis]. Цетиње: Обод.
- Цермановић-Кузмановић, А. (1975). Југословенске земље на Птоломејевој карти [Yugoslavian Countries on Ptolemy's World Map]. Београд: *Monumenta cartographica Jugoslaviae* I, 19–20.
- Cons, H. (1882). *La province romaine de Dalmatie*. Paris: Presentee a la Faculte des Lettres de Paris.
- Šaće, S. (2003). Ime Dalmacije u 1 i 2 st. prije Krista [The name of Dalmatia in the 1st and the 2nd century BC]. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, vol. 40(27) (2001), 29–48.
- Čremošnik, I. (1954). Izvještaj o iskopavanjima na Crkvini u Lisičićima kod Konjica [The Report on Diggings in Crkvina and Lisičić near Konjica]. *GZM u Sarajevu*, X, 212–226.
- Čremošnik, I. (1960/61). Prethodna istraživanja na rimskom lokalitetuna Paniku [Previous Research on the Roman Locations on Panik]. *GZM u Sarajevu*, XV–XVI, 173–182.
- Čremošnik, I. (1976). Rimsko naselje na Paniku kod Bileće [The Roman Settlement on Panik near Bileća]. *GZM u Sarajevu*, XXIX, 41–164.
- Šaćić, A. (2011). *Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine* [The Ancient Epigraph Statues of East Herzegovina]. Sarajevo: (rukopis; magistarski rad).
- Šišić, F. (1925). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [The History of the Croats during the Rule of the People's Rulers]. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- Škegro, A. (1991). Antička ekonomika u Bosni i Hercegovini [The Ancient Economics in Bosnia and Herzegovina]. *Godišnjak istoričara Bosne i Hercegovine*, XXIX, CBI knj. 27, 53–161.
- Škegro, A. (1997). Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae. *Opuscula archaeologica* 21, 85–116.
- Škegro, A. (1999). *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije* [The Economy of the Roman Province of Dalmatia]. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Шкриванић, Г. (1975). Југословенске земље на Појтинговој табљи [Yugoslavian Countries on Ptolemy's World Map]. *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I, 49–55.
- Truhelka, Č. (1892). Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine [The Contributions to the Roman Archeology in Bosnia and Herzegovina]. *GZM u BiH*, IV, 350–365.

**HISTORICAL SOURCES ON THE ROMANIZATION
OF THE POPULATION IN THE SOUTH
OF THE PROVINCE OF DALMATIA
(Examples from East Herzegovina)**

Gligor M. Samardžić

University of Priština with temporary head-office in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy, Kosovska Mitrovica, Serbia

Summary

The paper presents data on the politics of romanization of the population in the south of the province of Dalmatia (east Herzegovina) using historical sources. The Romans invaded the western areas of the Balkan Peninsula gradually during the wars fought from the 3rd century BC to the beginning of the 1st century AD. The Roman invasion of Illyria and the introduction of education to the province of Dalmatia at the beginning of the 1st century AD served as suitable opportunities for the Romans to introduce the Roman socio-political system to the local population.

The Roman rule in the area of the Italic people signified the beginning of a new, peaceful period, which reflected on social and economic life of this area. Recruiting the locals, the construction of fortresses, roads and settlements, populating the area with colonizers and veterans, giving civil rights and establishing deities, i. e. Interpretatio Romana, were the main factors that influenced romanization.

Analysing political, economic and cultural development of east Herzegovina (the south of the province of Dalmatia) during the Roman rule, we come to the conclusion that the Romans considerably influenced the material culture of Illyria. The analysis of the material remains emphasises the most crucial aspects of the success of romanization in rural areas while stating that it was a considerable success in urban areas. This confirms our hypothesis that the romanization had significant influence and was highly successful in this area, which is confirmed and proved by the remains, especially epigraph statues from the inland areas (Adriatic hinterland).